

TÁRSADALMI HALADÁS - GAZDASÁG - KULTÚRA

A kultúra és társadalom, a társadalmi haladás és kulturális haladás egymáshoz való viszonya napjaink egyik leg-többet vitatott problémája. Ennek okát mind a nemzetközi, mind a hazai okok egész sorával lehet bizonyítani.

Nemzetközi értelemben a kultúra és a társadalmi haladás problémája egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A két társadalmi rendszert - a szocializmust és a kapitalizmust - jellemző jelenlegi történelmi korszak megértése, a jövőbeni világméretű társadalmi fejlődés perspektíváinak elemzése lehetetlen a jelzett kérdés megválaszolása nélkül. Továbbá a világban jelenleg az országok és a kultúrák között igen szoros és intenzív kapcsolat áll fenn, valamennyi kulturális folyamatról sokoldalú információs mechanizmus jött létre. Ennek köszönhetően a tömegek számára nem csupán az egyes régiók, országok stb. kulturális értékei váltak hozzáférhetőbbekké, hanem valójában az emberiség kultúrájának valamennyi vívmánya is. Az összefüggések feltárása és az irányítás ennek megfelelő alakítása ma elengedhetetlen követelmény.

Nem kisebb jelentőségű a törvényszerűségek megismerése a belső fejlődés szempontjából sem. A szocialista társadalom építésének tudatossága, a minden területre kiterjedő tervszerűség érvényesítése egyre inkább megkívánja az összefüggések mind mélyebb megértését, a kölcsönösségek mechanizmu-

sának feltárását az anyagi, társadalompolitikai és kulturális szféra között.

További nyomatékot ad a probléma vizsgálatának, hogy a kultúra hordozóinak, szubjektumainak, s alkotóinak problémája egyre inkább központi szereplőjévé válik a társadalmi haladásnak. A probléma konkrét történelmi elemzése nemcsak a különböző történelmi korszakok kultúrája funkcionálása reális mechanizmusának és fejlődésének feltárását, a különböző társadalmi strukturákban történő változásának felderítését teszi szükségessé, hanem azt is, hogy teljesebben, sokoldalúbban közelítsük meg a társadalmi haladás kritériumainak és előfeltételeinek kérdését.

Az okok között arról is szólni kell, hogy nagy metodológiai érdeklődésre tart számot a társadalom története és a kultúra története viszonyának kérdése. Habár a kultúra fejlődését is a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségei határozzák meg, mégis egy viszonylagos önállóság jellemzi, sajátos fejlődési törvényekkel rendelkezik. Ezért fontos és érdekes probléma a különböző korszakok egybeesésének vagy eltérésének foka, az általános emberi történelem és a kultúrtörténet, a kulturális korszakok periódusának kérdése.

I.

TÁRSADALMI HALADÁS - SZÜKSÉGLET

Minden elmélkedés a társadalmi haladásról, amely nem függ össze annak elsődleges okaival, - ilyen elsődleges okok az emberek szükségletei - olyan elmélkedés, amely elveszti materialista talaját. De nem elég azt mondani, hogy az ember, az emberek, az emberiség szükséglete az az elsődleges ok, amely végeredményben meghatározza tetteiket és ezzel tetteik történelmét is. Pontos azt is bebizonyítani, hogy ezeknek a történelmi tetteknek miért lesz a végeredménye társadalmi ha-

adás. E probléma megoldásának kulcsa nem ott van, ahol azt néha keresik; azt nem az ilyen vagy olyan konkrét szükségletek elemzésének útján járva lehet megtalálni, amelyek az emberek cselekedeteit mozgatják, hanem magának az emberi szükségleteknek a természetét vizsgálva.

A szükségletek és az ember szükséglet-kielégítő tevékenysége kapcsán azt kell hangsúlyozni, hogy az ember számára mindig csak történelmileg és társadalmilag meghatározott szükségletek léteznek. Az ember, mint szubjektum ezt a társadalmi meghatározottságot kétféleképpen "érezkeli"; először az ember egy adott társadalomban, egy adott korban él; másodsor a szükséglet kielégülése is egy meghatározott társadalom viszonyrendszerének keretei között mehet csak végbe.

A mindennapi életben ezerévek folyamán az emberek egyáltalán nem azt a tudatos célt tüzték maguk elé, hogy biztosítsák a társadalmi haladást, maga a társadalmi haladás pedig egyáltalán nem valami kezdettől fogva a történelmi menetben elrejtett eszme, melynek megvalósítása képezi a titokzatos értelmét. A reális élet folyamatában az emberek a szükségletek által mozgathatók, amelyeket biológiai és társadalmi természetük idéz elő; az emberek dolgoznak, létrehozva a szükségleteikhez elengedhetetlen javakat, kölcsönös kapcsolatokra lépnek, együttműködnek és küzdenek, hogy kielégíthessék szükségleteiket, érdekeiket. Enélkül lehetetlen lenne az emberi létezés. De éppen az életszükségeik realizálásának menetében az emberek megváltoztatják létezésük feltételeit és saját magukat, mivel minden kielégített szükséglet újat szül, ennek a kielégítése viszont a maga idején új tetteket követel, melyek következménye a megfordíthatatlan társadalmi változás, vagyis a társadalom fejlődése.

Melyek azok az emberi szükségletek, amelyek előfeltételezik a társadalmi fejlődést? Marxot követve, aki genetikus oldaláról közelítette meg az ember szükségleteit, az emberek minden szükségletét két csoportra lehet osztani: ezek egyik

része - a természetesek, melyek a szükségletek természete által előfeltételezettek, a másik - az ember történelmi szükségletei, történelmileg létrehozott szükséglet. Vagyis ez azt jelenti, hogy az embereknek alapvetően kétféle igénye alakul ki a környezettel való kapcsolatában: az egyik a természettel való kapcsolatából fakad: élelem, lakás, időjárástól függő öltözködés stb.; a másik a társadalommal való kapcsolat terméke, társadalmi értékek birtoklása, másokkal való érintkezés, társadalmi elhelyezkedés stb. Marx ennek a kétféle szükségletnek az okát nagyon egyszerűen úgy jellemezte, hogy "végeredményben a természet és a történelem - annak a környezetnek két alkotóeleme, amelyben élünk, mozgunk és megnyilvánulunk." /Marx-Engels Összes Művei 39. kötet 56. oldal./

Ezek közül az éhség, szomjúság, fájdalom csakúgy mint a nemi ösztön, elemi szükségletek, és az őket tükröző szükségérzések feltétlen cselekvésre készítő tényezők. E legősibb biológiai szükségletek, az ösmotivumok kielégítése a lét- és a fajfenntartás elengedhetetlen feltétele. Az ember történetének és vele a társadalmi haladásnak ezek a leginkább meghatározói.

De a természeti szükségletek kielégítéséért folyó küzdelem során az emberré válás útján azután fokozatosan kialakulnak olyan motivumok, amelyek nem kötődnek szorosan létfenntartásunkhoz, biológiai szükségleteinkhez. Bennük tükröződik az embernek mint társadalmi lénynek szükséglet és indítékrendszere. Ez adja a szükségletek másik nagy csoportját.

Az ember természetes és történelmi szükségleteinek arányát vizsgálva nem nehéz megállapítani, hogy ezek nem egyenértékűek: míg a természetes szükségletek kielégítése csak eszköz az ember életének mint biológiai lénynek a fenntartására, addig az emberi fejlődés történelmi - szociális és szellemi - szükségleteinek a kielégítése az embernek, mint szociális lénynek az eszköze.

Habár az ember és emberiség szükségleteinek konkrét összessége minden szakaszban a saját történelmük terméke, az emberek mégsem választhatják meg szabadon saját természetes és történelmi szükségleteiket. Sőt, nemcsak az első, de a másodiknak a kielégítése is számukra ennek megfelelően természeti és történelmi szükséglet. Az ember ezen természeti-történelmi szükséglet keretein belül tevékenykedve, a növekvő szükségletek kielégítésére törekedve - természeti és társadalmi - az ember saját maga fejlődését is biztosítja, ezzel az "emberi" faj, az emberiség megvalósítja a társadalmi haladást.

A társadalmi haladás tartalma és kritériumai

Ahhoz azonban, hogy a haladás mérhető legyen olyan kritériumok kellenek, amelyek megfelelnek a haladás előzőekben meghatározott lényegének. Ezzel kapcsolatban is jelentkezik néhány nehézség, elsősorban olyan, ami a haladás értelmezésének egyoldalúságából származik, illetve az egyes tényezők eltúlzásától. Általában két megközelítés ismeretes a szakirodalomban. Az egyik követői úgy vélik, hogy éppen az anyagi termelőerők fejlődése, a munkatermelékenység foka minden idők és korszakok társadalmi haladásának legáltalánosabb és legigazabb kritériuma. Ennek a nézetnek a képviselői Leninre hivatkoznak, aki a termelőerők fejlődését, a termelékenység mind magasabb fokának elérését mondta kritériumként. A másik szempont hívei abból indulnak ki, hogy az ember fejlődése, annak fizikai és szellemi kiteljesedése - a társadalmi haladás döntő, általános szociológiai kritériuma. A második szempont képviselői K. Marxra apellálnak, aki azt írta, hogy az emberek egész társadalmi története mindössze csak az ő individuális fejlődésük története, az emberi személyiség haladásának bizonyossága. Nincs kétség afelől, hogy ezen közelítések mindegyike, egy konkrét összefüggésben jellemzik a társadalmi haladást, sőt ezek nagyon fontosak a haladás általános kritériumainak megértéséhez. Ezek a szempontok egy konkrét-történelmi aspektusukban nem is mondanak ellent egymásnak. De mivel mindkét kritérium csak egy meghatározott aspektusban érvényes, ha

abból kiemelve, a haladás általános kritériumává teszik, már megjelenik egyoldalúsága, alkalmazhatatlansága. Ha mindkét kritérium egyformán alkalmas volna a haladás általános jellemzésére, akkor fennállna az egymással való felcserélhetőség lehetősége is. Viszont ez lehetetlen, mert mind két kritérium csak egy sajátos aspektusban jelenti a társadalmi haladást.

A termelőerők fejlődése kritérium alapvetően két aspektusból használható a haladás mérésére: először, amikor az emberiség fejlődésének általános logikáját érintő elemzésről van szó, másodsor, amikor a történelmet úgy szemléljük, mint a társadalmi-gazdasági formációk egymásutániségát.

Az elmélet szempontjából a kritérium ott, és akkor alkalmazható, ahol és amikor az emberiség fejlődésének, annak minden oldalának és lehetőségének általános logikáját érintő elemzéséről van szó, az ember élettevékenysége anyagi termelési formájának, mint döntő és domináló módjának tökéletesedése és változása alapján. Eddig, de csak eddig alkalmazható önmagában. Abban a pillanatban, amikor már a termelőerők termelési viszonyokat befolyásoló szerepe vetődik fel, akkor már nem a termelőerők, hanem a termelőerők és termelési viszonyok kölcsönhatása válik meghatározóvá.

A termelőerők fejlődése kritérium csak akkor alkalmazható, ahol és amikor történelmi szempontból a társadalmi haladás olyan elemzéséről van szó, ahol a különböző társadalmi-gazdasági formációk kerülnek összevetésre. Ugyanez a kritérium már nem alkalmazható az egymásmellett egyidőben élő - elhaló és születő - formációk konkrét elemzésénél. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a társadalmi fejlődés csak egy bizonyos szakaszig megy végbe, egyik társadalmi-gazdasági formációnak a másikra való váltásában: a kommunizmus megszületésével pl. minőségileg változik meg a társadalmi fejlődés egész jellege, nemcsak olyan értelemben, hogy már nem lesz egyik formációnak a másikra való váltása, de olyan értelemben

is, - s ez itt különösen fontos - hogy a társadalmi haladás kritériuma, ahogy K. Marx írta, minden ember személyiségi erőinek fejlődési foka lesz.

A termelőerők fejlődésének kritériuma csak korlátozott érvénnyel bír a társadalmi haladás jellemzésekor, mint általános kritérium nem használható.

Ugyanigy bizonyítható az is, hogy a személyiség fejlődése sem lehet általános kritériuma a társadalmi haladásnak. A személyiség fejlődését fő kritériumként kezelők állításuk igazolására azt hozzák fel, hogy az emberiség története során az ember személyiségét jellemző tulajdonságok állandóan előretörő fejlődést mutatnak. Ez valóban vitathatatlan.

Azonban ennek a kritériumnak is eléggé szembeötlő az univerzalitást kizáró hibája. Csak valamely antagonisztikus társadalmi formációt kell elemezni az ember személyiségi erőinek előrehaladó fejlődése céljából és máris lelepleződik, hogy ezekben a formációkban, amelyek kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra tagolódnak, nem volt és nem lehetett valamilyen "átlagosított" emberi személyiség, amely megtestesíti a társadalom által elért személyiségi erők fejlődésének általános fokát. Sőt, bármely kísérlet az antagonisztikus formáció ilyen átlag személyiségének a megkonstruálására - melynek segítségével végre lehetne hajtani az összevetéseket, konstataálni a történelem előrehaladó menetét - történelmietlen, semmi köze sincs a tudományhoz.

Természetesen, a társadalmi haladásnak ez a kritériuma is igen fontos, de ez is korlátozott szerepet játszik. Az eddig érintett kritériumok korlátozott alkalmazhatóságának elemzése azt is megmutatja, hogy az általános kritériumot a haladás általános okával - a természeti-történeti szükségletek - összefüggésben kell keresni. Ez megköveteli magának a társadalmi haladásnak a történelmi megközelítését, amely feltételezi a társadalmi haladás bizonyos szakaszai különböző

minőségének figyelembevételét és következésképpen, az azokra jellemző konkrét történelmi kritériumok nem egyformaságának elismerését. Csak a társadalmi haladás különböző történelmi formáinak és azok konkrét történelmi kritériumainak összesített elemzése eredményeképpen lehet.

X X X X

A társadalmi haladás lényegére vonatkozó válasz megfogalmazásánál tehát az ember szükségletrendszerét és annak kielégítését kell alapul venni, vagyis a természeti és történelmi szükségszerűségeket és azok konkrét viszonyait. A társadalmi haladás minőségileg különböző szakaszait csak így lehet egymástól elhatárolni és ugyanakkor a folytonosságot is megmutatni. Ezért minden próbálkozás, az is amely a termelőerők és a termelékenység növekedését fogadja el alapvető kritériumként, és az is, amely a személyiség fejlődéséből kíván mindent levezetni és magyarázni - alapvetően hibás. Ezen szemlélet képviselőinek mentségére csak az szolgál, hogy az emberiség éppen olyan átmeneti szakaszában van a társadalmi haladásnak, ahol mindkét konkrét kritérium igen fontos mérce a fejlődés egy meghatározott aspektusának.

Megítélni ma azt, hogy milyen minőségi fordulatokat él majd még át a társadalmi haladás a legtávolabbi jövőben lehetetlen, mivel a megítélésekhez elengedhetetlen adatok nem állnak rendelkezésre. A rendelkezésre álló viszonylag szűk empirikus bázisra támaszkodva ma még nem lehet vállalkozni a társadalmi haladás összes bekövetkező fokozatainak kimerítő jellemzésére, teljes tartalmának feltárására. Ezért nehéz egyszer és mindenkorra megfogalmazni a társadalmi haladás általános kritériumát is, amely egyaránt megfelel nemcsak a múlt és jelen, de a legtávolabbi jövő számára is. Ugyanakkor figyelembe véve az abszolút és viszonylagos igazság dialektikáját, teljes mértékben meg lehet adni a haladás általános jellemzőit, meg lehet fogalmazni az általános kritériumát, a múlt, jelenre és a belátható jövőre támaszkodva.

II.

KULTÚRA - KULTURÁLIS HALADÁS

A kultúrának és társadalmi szerepének tudományos feltáráshoz ki kell lépni a szokásos keretek közül, amelyben a kultúra csupán tudományos, esztétikai, filozófiai kategóriákat ölel fel vagyis irodalmat, zenét, képzőművészetet, történelmet, közgazdaságtant stb. foglal magában. Ezek a keretek szűkek. Ahhoz, hogy a kultúra mint társadalmi jelenség érthető legyen ki kell lépni ezek közül a viszonylag szűk keretek közül oda, ahol feltárul az ember egész gyakorlati alkotó tevékenységének egysége, valóságátalakító szerepe. Ezek a területek a gazdaság, a társadalmi viszonyok, az állam, a politika, az anyagi és a szellemi termelés stb. Sőt ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy egy adott nép kulturáját megérteni - azaz egy bizonyos értelemben megérteni magát a népet, hagyományait és ideáljait, gondjait és vágyait, a környező világról alkotott elképzeléseiket, jövőbeli terveiket. A kultúra a nép társadalmi fejlődésének és szellemi tökéletességének élő és látható tanúsága. A kultúra - a nép történelmének elszakíthatatlan része, alkotó erőfeszítéseinek legteljesebb és legátfogóbb kifejezése az emberi élettevékenység valamennyi területén.

A kultúra fogalmának meghatározásakor a történelmi materializmus általános fogalomrendszeréből kell kiindulni. Ennek alapján a társadalom mint igen bonyolult rendszer két kategóriarendszerrel határozható meg.

Az első azokat a kategóriákat foglalja magába, amelyekben a társadalom strukturális elemei rögződnek, illetve azok a törvényszerű kapcsolatok, amelyek a jelenségek között állandóan fennállnak és funkcionálásukkal a haladást biztosítják. A másodikban azok a kategóriák találhatók, amelyekben a hala-

dás menete kifejeződik, az ami az emberek tevékenysége eredményeként létrejön. Amikor a társadalmat így vizsgáljuk, akkor az objektíven funkcionáló rendszer kategória-rendszerébe nem fér bele a kultúra.

Mint ismeretes a történelmi materializmus és annak alapkategóriái, a Marx által írt "Politikai gazdaságtan előszavában" található meg. Marx itt szól a társadalom alapvető és nem alapvető szféráiról. A "kultúra" fogalma itt hiányzik és éppen ezért számunkra úgy tűnik, hogy Marx ez esetben a történelmi materializmus kategóriáinak egy olyan gyűjteményét adja meg, amely a társadalmat éppen mint objektíve működő és fejlődő rendszert jellemzi.

A társadalmi életnek sem az alapvető szférái és jelenségei között /gazdasági, társadalmi-politikai, szellemi/, sem a nem alapvető szférákban /életforma, szabadidő, szórakozás stb./ nincs különleges, a jelzett szféráktól eltérő - kulturális kategória. Természetesen azt lehet mondani, hogy a kultúra e különböző szférák összessége /például szellemi élet szférája/, de a kultúra fogalmának ebben az értelemben sincs specifikus tartalma. Marxnak ezt az állítását, a történelmi materializmus tudományának ezt a tételét az egész történelem megerősíti.

Van azonban valami, ami a két szférát és a benne lévő kategóriákat egy egységes egésszé fogja össze: ez az ember, pontosabban az ember, mint tevékenység módján léttel bíró lény. Ezért, noha a társadalomban nincs olyan speciális jelenség - mint a kultúra, ez még nem jelenti azt, hogy a társadalmi jelenségek bármelyikét is e fogalom nélkül elemezni lehetne. Ellenkezőleg, a kultúra fogalma nélkül semmit sem lehet igazán vizsgálni. Arról van szó, hogy bármilyen társadalmi jelenség - termelőerők, vagy termelési viszonyok, állam vagy tudomány, egyház vagy bíróság, stb. stb., amelyeket mint társadalmi jelenségeket vizsgálunk, úgymond személytelenek, absztrakciók, és mint ilyenek bizonyos fokig jogosultak, de

végül mégiscsak absztrakciók. Reálisan a termelők is olyan élő erők, konkrét emberek, akik munkaeszközökkel rendelkeznek és az állam is olyan élő, konkrét emberek, akik meghatározott társadalmi funkciókat hajtanak végre.

Az emberi tevékenység során, legyen tehát bármiről szó a társadalom életfolyamatában, azok létezése, mozgása az ember léte, tevékenysége által feltételezett, meghatározott, a "maga mindenoldalú lényegét - írja Marx - mindenoldalúan sajátítja el, tehát mint totális ember... mindegyik emberi viszony... az emberi valóság tevékenykedése... az emberi valóság ezért olyan sokféle, mint amilyen sokfélék az emberi lényegi meghatározások és tevékenységek." Az egyéniség éppen ez alapján képes önmagát megformálni, hiszen a "tárgy" nem más, mint "tárgyilag valóságos, eleven létnek is sajátos módja." /Marx Gazdasági filozófiai kéziratok 71-73. oldal./

Ezen az alapon közelítve a problémához Markarjan arra a következtetésre jutott, hogy a kultúra a társadalmi életnek specifikus funkciója. "A "kultúra" fogalma arra hivatott, hogy az emberek társadalmi életét sajátos és specifikus tevékenységi módjuk szempontjából vetitse ki; ez a tevékenységi mód felöleli az eszközöknek és mechanizmusoknak azt a különleges rendszerét, melynek révén a kooperált lét folyamán az emberi individuumok megoldják az előttük felmerülő sokrétű problémákat" /E.Sz. Markarjan. A kultúra vizsgálatának helye és szerepe a jelenkori társadalomtudományban. "Voproszi filozofii", 1970. 5. sz. p. 106./

Ezen az elméleti és módszertani alapon jut hasonló következtetésre Herman István, amikor azt írja "... Kulturának tekintem mindazokat a folyamatokat, amelyek az embernek a természet feletti uralmát, vagyis az ember képességeinek, megszerzett értékeinek továbbfejlesztését jelentik. Így a kultúra fogalmába beletartozik maguknak a termelőknek a fejlődése és fejlesztése, magának az ember egyéni és kollektív aktivitásának a kibontakozása és ezzel együtt, ettől elválaszthatat-

lanul az ember társadalmi voltának tudatosítása, kibontakozása, akár intézményes, akár nem intézményes formában." /Herman István: A szocialista kultúra problémái Budapest, 1970. 7. oldal./ A kultúra tehát olyan fogalom, amely az embert jellemzi. Mint kategóriára annyiban van szükség, amennyiben a társadalom törvényszerű fejlődésének elemzése összefügg a törvényszerűségeket realizáló emberek tevékenységével. Röviden szólva amennyiben bármilyen társadalmi jelenség és a társadalom, egészében véve reálisan mint az emberek kölcsönhatásának terméke lép fel, az emberek pedig a különböző körülmények között eltérően teszik magukévá az élettevékenységhez szükséges meglevő feltételeket, annyiban a "kultúra" fogalmának a történelmi materializmus kategória rendszerébe való bevezetése lehetséges és szükségszerű.

A kultúra fogalmának ilyen általános meghatározásához még három kiegészítés szükséges. Az első a kultúra és a természet viszonyára vonatkozik. Az eddigiek során már bizonyítottuk, hogy az embert fizikai léte a természethez köti. Ez a szintér, amelyben élete lefolyik, s ebből a fejlődés egyetlen fokán sem vonhatja ki magát. Ennek következtében vannak életének olyan mozzanatait, melyek a legszorosabb kapcsolatban állnak a természettel. A fizikai lét szükségletei ezek, melyek nélkül a felsőbbrendű élet sem volna megszerezhető. Ennek megnyilvánulásai elsősorban a gazdaság és a technika, mint a természet adottságainak az emberi élet érdekében való átalakításai. A kultúra a természet legyőzése. Természet és kultúra mégsem foghatók fel úgy, mint egymás ellenségei. Nem olyan fogalmak ezek, amelyek egymást kizárják. Sőt inkább azt kell állítanunk, hogy összetartoznak: a természet a talaj, amelyből a kultúra kisarjad. A természet mintegy az adottság, amelynek élében a kultúra lehetősége rejlik. De ez a lehetőség csak akkor válik valósággá, ha az ember tudatos munkával hat rá.

Természeti tárgyakat az élet szolgálatában az állat is felhasznál, fák odvában lakik, ami vadon nő azt megeszi stb. Az emberi és ezzel együtt a kultúra ott kezdődik, hogy mielőbb

az ember is ezt tenné, a természet valóságait átalakítja. A kultúra tehát több, mint a természet. Reá támaszkodik, belőle nő ki, de van benne valami elvileg új, ami a természetben nincs meg: a tudatosan cselekvő ember teremtő akarata, amely átalakítja a természet adottságait.

Ezért kell a kultúrát elvileg másnak mondani, mint a természetet. Éspedig nemcsak másnak, hanem többnek is, mert a természet megvan a kultúra nélkül is, de a kultúra meglétéhez a természet, mint alap, nélkülözhetetlen. A természet azonban csupán eszköze a kultúrának; a természeti adottságot a kultúra felhasználja, átalakítja, de sohasem válik vele azonossá. A kultúrának vele szemben állandó jellemvonása marad a szellemiség, mert az a cselekvés tartozik a körébe, aminek maga a cselekvő ember értelmét, jelentését látja.

Ezzel kapcsolatban azonban további pontosítás szükséges, mert ha csupán a kultúrának a biológia feletti természetére mutatunk rá ez önmagában még nem tárja fel a kultúrának, mint specifikus jelenségnek a lényegét, mivel az emberek egész társadalmi élete specifikus megnyilvánulásaikban egyébként is biológia felett álló. Ezért a kultúra szubsztanciális jellemzését ki kell egészíteni egy funkcionális jellemzéssel, és a kultúrát éppen ezért mint az embereknek a biológiai létformáján kívül álló tevékenység-módot kell vizsgálni, melynek köszönhetően az emberek aktivitása a megfelelő módon szabályozódik, valósul meg, fizikailag megalapozódik és újra termelődik.

A másik kiegészítés a kultúra és társadalom viszonyára vonatkozik. Ebben az összefüggésben kétféle problémára is fel kell hívni a figyelmet. Igen gyakran elfogadva azt a tényt, hogy a kultúra egyidős az emberi tevékenységgel és a társadalommal azt a következtetést vonják le, hogy a társadalom és kultúra nemcsak egyidős, de azonos értékű fogalmak is. Az ilyen elképzelésekben alapvetően egy olyan probléma húzódik meg, hogy miközben jelzi az egymáshoz tartozásukat, ugyanakkor

mivel egyforma nagyságú képződménynek tekinti őket, nem derül ki, hogy a kettő közül az egyik meghatározza-e a másikat. Az ilyen nézetek képviselői úgy képzelik el, hogy az emberi tevékenység eredményeként létrejövő egésznek a társadalom és kultúra két egyenlő értékű oldala. Ez a fajta elképzelés végül is szembeállítja egymással a kultúrát és társadalmat. Az ilyen szembeállításnak nincs semmi alapja. "A társadalom és a kultúra - nem két oldala egy egységes egésznek. A kultúra - egyik oldala, szférája a társadalomnak" /L.N. Kogan, J.R. Visnyevszkij. A szocialista kultúra elméletének vázlatja, p. 22./

A másik hibás szemlélet abban jelentkezik, hogy a kultúrát a társadalom strukturája részének tekintik. Az ilyen nézetek képviselői a társadalmat egyszerűen részekre osztják: gazdaság, társadalompolitika és kultúra metszetekre. Ebben az esetben a kultúra a társadalmi élet egyik metszeteként, az emberi élet egyik külön szférájaként, tevékenységként szerepel. Éppen a kultúra társadalmi haladással való összefüggésnek vizsgálata teszi lehetővé, hogy a kultúra strukturájának kérdését is más módon közelítsük meg. Az igaz, hogy a kultúra strukturája nem különbözik a társadalmi strukturától, de a kultúrának szubsztanciális eleme és funkcionálási elemei mint különleges szférája a társadalmi tevékenységnek nem léteznek, hanem az anyagi és szellemi termelés, az igazgatás, a mindennapi élet stb. részeként funkcionál, vagyis a kultúra az emberek termelési megismerési, érintkezési stb. módjának meghatározott minőségi karakterisztikájaként létezik.

Ez azt is jelenti, hogy a kultúra - nem strukturális része /szférája, területe, metszete stb./ az egésznek, hanem minden adott fejlődési szakaszán a társadalom meghatározott minőségi állapota. A kultúrának az ilyen minőségi karakterisztikaként való felfogásában jut kifejezésre a haladás értelmezése is, mivel itt válik lehetségessé a társadalmi haladás előző szintjének mérése, az elért új szinthez.

A harmadik kiegészítés a kultúra általános fogalmához, a kultúra és ember viszonyával kapcsolatos. Az alapvető tevékenységi fajták felsorakozásakor a természetátalakítása, a társadalmi viszonyok átalakítása mellett arról is szoltunk, hogy ez a folyamat egyben az embernek, mint természetinek és társadalminak is az átalakítása.

A természetet átalakítván az ember saját természetét is megváltoztatja. Ezért a kultúra az ember e fejlődésének szintetikus jellemzője. Ennek során a kultúrát mint szintetikus fogalmat három különböző vonatkozásban lehet vizsgálni: elsőször: olyan mértékben, hogy ez a fogalom mennyire fogja át az emberi személyiség valamennyi jellemzőjét, amelyek a történeti fejlődés során az állati színvonalról ekülönítették; másodszer: az emberi kultúrát, mint területileg sokszínű szintetikus jellemzőt; és harmadszer: mint az ember fejlődésének szintetikus jellemzőjét, aki a társadalmi élet különböző szféráiban; - munka, életforma, társadalmi-politikai viszonyok /ide tartoznak a gondolkodás, érzelmek, beszéd stb. kultúrája/ tevékenykedik.

Annak érdekében, hogy az ember egy történelmileg meghatározott társadalomban éljen és a munka vagy az irányítás, a tudomány vagy a művészet szférájában tevékenykedjék, ahhoz az embernek el kell sajátítania a társadalmi élettevékenység meglévő feltételeit. Ezek a feltételek viszont éppen az ember tevékenysége eredményeként állandóan változnak, új feltételek teremődnek, amelyek a tevékenység új formáit igénylik. Az új feltételek és az elsajátítás mértéke az emberi fejlődés színvonalát, kultúráját is jelenti.

Ezen az alapon állitható, hogy nincs általában vett kultúra, vagyis a kultúra fogalma nem absztrakt, hanem mindig konkrét. Minden kultúra egy adott földrajzi és társadalmi közege konkrét körülményei között élő, történelmileg meghatározott osztályokhoz, nemzetekhez, társadalmi csoportokhoz és egyesülésekhez tartozó emberek kultúrája, akik sajátos, de a társadalmi élet teljes mértékben meghatározott szférájában - a termelésben, politikában stb. dolgoznak.

A kultúra ott van jelen, ahol emberi tevékenység van jelen, a kultúra lényegét azok a konkrét emberi alkotóerők képezik, amelyek aktívan résztvesznek a társadalmi folyamatokban, természet- és a társadalom erői feletti uralom fokozásában, a társadalmi haladás kiváltásában, az ember életfeltételeinek humanizálásában stb. Ezért minden kultúra valamiféle emberi világot jelent, - nem nomád tábort, nem palotát, nem könyvtárat, nem múzeumot stb. - hanem világot, amelyet az ember teremtett bele a természetbe, s ugyancsak világot, amelyet saját öntudatában épít fel. A kultúra műve szerint kettős: körülöttünk és bennünk van, egyiket a másiktól elválasztani nem lehet. A kultúra ott kezdődik, ahol valami tudatos és tervszerű emberi akarat van jelen, s ez az akarat a tevékenységen keresztül valamit alkot.

III.

ANYAGI TERMELÉS ÉS KULTURÁLIS HALADÁS

Az eddigiekből logikusan következik, hogy a természeti szükségletek kielégítését az anyagi javak biztosítják, aminek létrehozása az ember tevékenységének közreműködésével valósul meg. Az emberek miközben tevékenykednek - termelnek, társadalmi viszonyokat átalakító tevékenységet folytatnak stb. - bár külön-külön cselekednek, de tevékenységük egygé ötvöződve, a társadalmi mozgás valamely mechanizmusába bekapcsolódva eredményezik a társadalmi haladást.

A tevékenység, hatását tekintve a társadalmi mozgás négy alapvető mechanizmusának valamelyikében realizálódik, illetve jellegét tekintve valamelyikhez közvetlenül tartozik. Ezek a mechanizmusok a következők:

a./ A gazdasági mechanizmus az anyagi javak megtermelésének, elosztásának, cseréjének és fogyasztásának specifikusan meghatározott módja, amelyben az objektív feltételek és szubjektív tényezők alkalmazása racionálisan történik. Ez a folyamat a műszaki és gazdasági törvények hatásának és alkalmazásának mechanizmusaira épül és a műszaki-gazdasági rendszer bővített újratemelésének permanens megvalósításában jelenik meg. A szocializmusban, mint komplex egység átfogja a népgazdaság egészét, annak minden ágát vertikálisan /ágazatilag/ és horizontálisan /területileg/. Célja mindenekelőtt a szocialista gazdálkodási rendszer objektív törvényei és előnyei kihasználásának gyakorlati megvalósítása, melynek alapját a termelőeszközök társadalmi tulajdona képezi. Ennek a mechanizmusnak a gazdálkodás tervszerű irányítása a legfőbb jellemzője.

A fejlődés minden adott szakaszában, a népgazdaság műszaki és gazdasági hatalmának növelésére, az anyagi javak termelésének emelésére, a nép mozgásba hozza az ország műszaki-technológiai és termelési-gazdasági potenciálját. Az adott potenciál lehetőségeinek figyelembevételével kerül kidolgozásra és megvalósításra az a tudományosan megalapozott gazdasági stratégia, amely az alapvető, hosszúlejáratú célok elérésére irányul, biztosítva a legfontosabbat, a nép anyagi és kulturális élet-színvonalának emelését.

b./ A gazdasági mechanizmusnak megfelelően és a vele elválaszthatatlan kapcsolatban funkcionál a társadalom sajátos módon szervezett szociális mechanizmusa. A szociális mechanizmus a gazdasági-társadalompolitikai és szociológiai törvények hatékony alkalmazásának elvén alapszik. Ennek a mechanizmusnak érvényességi területe a társadalom szociális struktúrájának újratemelése és fejlesztése, a nép életszínvonalának emelése, az emberek élete és tevékenysége egész rendszerének racionalizálása stb.

Az adott mechanizmus jellemző sajátossága a szocializmus adott periódusában abban van, hogy a munkások, parasztok és az értelmiség megbonthtatlan szövetségének, a barátság és együtt-

működés megszilárdításának keretei között valósul meg. Ennek megfelelően, a szociális mechanizmus strukturális elemeinek a realizálása is a fent említett tendenciák határain belül megy végbe.

A szociális mechanizmus hatékonyságának működtetése - összhangban a társadalmi haladás egészével - most olyan kérdések megoldásában jelenik meg mint a munkaszerinti elosztás érvényesítése, az életkörülmények - közlekedés, egészségügy stb. - minőségi javítása, az ésszerű fogyasztás kialakítása. Mindezek és más szociális folyamatok a szocialista életmód töretlen növekedésének állandóan tökéletesedő feltételei között mennek végbe.

c./ A fejlett szocializmus gazdasági és szociális mechanizmusaival szerves egységben funkcionál a társadalom-politikai mechanizmusa is. Az adott mechanizmus a politikai és a szociológiai törvények hatásának és alkalmazásának elvén alapul és a társadalom politikai rendszerének konkrétan meghatározott funkcionálási és fejlődési módszereiben jut közvetlen kifejezésre.

Ennek a mechanizmusnak az alapvető tartalma - a társadalom politikai irányítása.

A mechanizmusban kiemelkedő szerepe van a pártszerveknek, az állami irányítás különböző szintű és hatáskörű szerveinek, valamint a szakszervezeteknek és ifjúsági szervezetnek. A tevékenységek sorában viszont olyan tartalmak emelhetők ki, mint a demokratizmus, a döntést hozó és rendelkező funkciók, a végrehajtás megszervezése és ellenőrzése stb. A mechanizmus egészséges működése ugyanakkor feltételezi az összehangolt munkát, a mind szélesebb tömegek aktivizálásának igényét, a szocialista törvényesség következetes betartását stb. A fejlettebb szocialista társadalom politikai életének jellemvonása - a fejlettebb demokratizmus.

d./ Rendkívül fontos szerep jut a szocializmus társadalmának életében és fejlődésében az ideológiai mechanizmusnak. Az adott mechanizmus a szellemi-ideológiai és szociológiai törvények hatásának és alkalmazásának elvére épül és az új ember formálásának módjában jut kifejezésre. Ez a folyamat a dolgozók eszmei-politikai, általános tudományos és szakismeretekkel való felfegyverzését, ezen ismeretek meggyőződéssé való átalakítását, a gyakorlati tevékenységben való alkalmazását hivatott biztosítani.

Ennek a mechanizmusnak is számtalan alkotórésze, működési csatornája van. Ezek sorában egyaránt beletartozik az iskolai nevelés; a marxizmus propagandája; a művészeti és tudományos ismeretek terjesztésének széles skálája és eszközrendszere; olyan intézmények mint rádió, TV, könyvtár, színház stb., valamint olyan társadalmi és mozgalmi szervek, amelyek tevékenysége ehhez a folyamathoz kötődik.

X X X X

A négy mechanizmus közül - amelyek működése mindig egységes egészet képez - bennünket most a gazdasági mechanizmus érdekel, pontosabban a gazdasági mechanizmus működésével összefüggő kulturális kérdések. Ez egy igen bonyolult, sokrétű vizsgálódást igénylő probléma, még akkor is ha ez alapvetően egyetlen célra irányul, az ember természeti szükségleteinek mind teljesebb kielégítésére.

A folyamat lényege a következő:

A gazdasági mechanizmus keretei között az emberek tevékenységük folyamán létrehozzák a társadalom anyagi gazdagságát, amely magába foglalja a munkaeszközöket /szerszámokat, munkapadokat, gépeket, stb./. Ezért a kultúra legfontosabb, döntő elemei a munkaeszközök, a termelési eszközök, amelyeket az emberek termelő tevékenységük során használnak és mindaz a

tapasztalat, ami az emberhez, mint termelőerőhöz tartozik.

De ezzel még nem merítettük ki az anyagi termelés összetevőinek teljes sorát. A termelés folyamán az emberek a legkülönbözőbb anyagi értékeket hozzák létre. S ez nem csupán az ipart, a mezőgazdaságot, a közlekedést stb. szolgáló új technikát jelenti. Hisz az emberek nem csupán felszerelik a gyárakat és az üzemeket, a vasutat és az elektromos centrálét. Az emberek a legkülönbözőbb tárgyakat készítik a nép használatára, továbbá lakóházat, középületeket, színházakat, üdülőket, iskolákat stb. építenek, vagyis mindazt létrehozzák, ami a legkülönbözőbb szükségletek kielégítéséhez kell és szükséges. Túl ezeken, az emberek csatornákkal kötik össze a folyókat és a tengert, új állatfajtákat tenyésztenek, új növényeket termelnek, egyszóval létrehozzák mindazt, amit "második természetnek nevezünk".

Itt tehát egyaránt szó van arról, amit a természeti szükségletek fejeznek ki, de arról is, ahogyan ezek a szükségletek kielégülnek. Alapvető kérdés mennyire fejlettek, gazdagok, emberiek a természeti szükségletek. A szükségletek gazdagsága, sokfélesége, kielégítésük módja ezen az alapon képezik lényegi oldalát az emberiség kulturális arculatának. Lenin Marx következtetéseit felhasználva úgy jellemzi az itt végbemenő haladást, hogy az egyenes arányban van a technika fejlődésével. A technika fejlődése viszont abban fejeződik ki, hogy "az emberi munka egyre inkább háttérbe szorul a gépek munkájával szemben". /ÖM 1. kötet 73. oldal/.

Ezen az alapon tehető fel a kérdés most már konkrétan, hogy figyelembe kell-e venni a kulturális tényező szempontjából mindenféle változást, ami az anyagi javak létrehozásában jelentkezik. Kérdés, hogy figyelembe kell-e venni a termelt javak mennyiségét, vagy csak a minőséget, amikor a kulturális összetevőt vizsgáljuk.

A probléma érzékeltetésére egy konkrét példát kell megvizsgálni. Vegyünk egy gépgyárat, amelyik eddig 800 gépet gyár-

tott, de most a konstrukció változatlanul hagyásával looo gépet gyárt. A gépek új értékkel nem gazdagodtak, de számszerűségük növekedett - több lett az anyagi javak száma. A gép tehát nem hordoz új kulturális értéket, s nem járul hozzá a kulturális haladáshoz sem. De valami mégis történt, tökéletesítették a gépek termelésének folyamatát. Új berendezéseket állítottak munkába, valamely tudomány új eredményeit kapcsolták be a termelés folyamatába, mint technológiát vagy munkaszervezést. Ennek eredményeként - hatására - a munkások emelték szaktudásukat, fejlesztették képességeiket. Mindezek a változások a termelés folyamatának korszerűsödését eredményezték - emelkedett a termelési folyamat kultúrája.

Ennek a példának az esetében egy olyan folyamattal van dolgunk, ahol a termelési kultúra emelkedése az adott esetben, érintve a technikát, technológiát, munkaszervezést és a dolgozók szakmai felkészülését, nem terjedt ki a termelés termékeire. Pontosan ugyanolyan esztergapadokat készítettek, mint amilyeneket a vállalat az elmúlt évben kibocsátott. Anyagi javak-e ezek a gépek? Igen, természetesen, a vállalat által kibocsátott ezer gép, ezer példány meghatározott fajtájú az anyagi javakból. De mivel ezek újraelőállított anyagi javak, ezek a munkapadok változatlanok, a kulturális haladásnak nem alkotják új értékét. Ilyen értékke egy másik, modernebb konstrukcióju munkapad válik.

Végbe mehet olyan fejlődés is, amikor új gépet konstruálnak. Az új konstrukció kidolgozása már a kulturális folyamat aktusa is, de az újonnan létrehozott konstrukcióju munkapadok tömeges előállítás, azaz reprodukálásuk, sorozatgyártásuk, amely anyagi javak termelésének aktusa, már nem fog az előállított termékek viszonylatában új kulturális értéként megjelenni.

Más a helyzet, ha nem a kész terméket vizsgáljuk, mint kulturahordozót, hanem a munka, a termelés folyamatát, akkor ha benne növekedett a felhasznált tudomány, ha a benne részt-

vevőktől a tudás, a képességek és készségek fejlesztését igényelte, akkor a munkafolyamat kulturájának emelkedéséről van szó, amit nem a termelés eredménye, hanem annak hogyanja hordoz.

Ezért az emberi történelem különböző korszakai anyagi javak termelési kultúrája, színvonala szerinti összehasonlításánál két eljárás lehetséges: elsősorban a korra jellemző cikkek minőségi oldalát kell vizsgálni; másodsorban az előállítás folyamatát. Az első esetben összehasonlítható például a munkaeszközök fejlettségi foka, ebben az esetben nem kell számításba venni valamely fajtajú cikk mennyiségét. A második esetben, amikor az anyagi javak előállításának hogyanja kerül vizsgálatra, amely a termelés szintjét, a termelőeszközök és az ember kölcsönös viszonyát, a természetre gyakorolt hatásfokát jelenti, akkor viszont nem az adott anyagi érték minősége válik fontossá, hanem egy adott minőség adott idő alatt megtermelt mennyisége. Természetesen mást jelent a szellemi értékek anyagi termelésben való felhasználása szempontjából egy új konstrukció kidolgozása és megint mást a munkamódszer, a munkaszervezés tökéletesítése.

Viszont mindkét vizsgálódás elvezet az emberhez vagyis a termelőhöz. Csak az ember tudása, képessége, esztétikai viszonyának tökéletesedése moralitása stb. az, ami a tevékenységben realizálódva vezet bármilyen eredményhez, haladáshoz. Kulturális haladás a gazdaság szférájában is emberi mű, az emberi alkotói tett eredménye.

Ha az anyagi termelésben megvalósuló kulturális haladást vizsgáljuk a kétféle megjelenés közül progresszivebbnek az új javak létrehozását kell tekinteni. Az anyagi javak nagy mennyisége ugyan hordoz haladást, de az alkotás oldaláról közelítve csak keveset. Az új konstrukció, az anyagi javak korszerűbb formája mint tartalom sokkal több alkotói jelleget hordoz. Mégis azt kell mondani, hogy a kultúra fejlődési feltételei kedvezőbbek olyankor, amikor a társadalom nemcsak arra képes, hogy a szükséges mennyiségű anyagi javakat létrehozza, hanem

arra is, hogy a legjobbat a legésszerűbben, a legjobb technikai eszközök és társadalmi módszerek alkalmazásával, mind a társadalomra, mind pedig az egyénre nézve legkisebb erőráfordításokkal termelje meg azokat.

Ennek alapján elmondható, hogy az emberek kulturális tevékenységének tartalma az anyagi termelés szférájában a termelés tökéletesítése, a termelési tapasztalat gazdagítása, és annak az újnak a megvalósítása, amely a tapasztalat tárházában megjelenik. Az emberi tevékenység ezen oldalát kifejezve a "termelési kultúra" fogalma nem más, mint a termelés folyamatában felhalmozott tapasztalat és a termelés eredményében megjelenő érték. Marx mutatott rá arra, hogy az ipar tárgyi léte és története "nyitott könyve az emberi immanens erőknék".
/Marx-Engels Korai Műveiből, p. 594. oroszul./

Az így felfogott kulturális értékek azonban nem válnak automatikusan az anyagi termelés minden területének sajátjává. Az újat a társadalmi tapasztalatban, amely az egyik területen megjelent, át kell vinni más területekre. Ez megfelelő tevékenységet feltételez az új ismeretekben, jártasságban stb. kifejeződő termelési tapasztalat elterjesztése terén. Ez a tevékenység a termelési tapasztalat fejlesztése és gazdagítása terén kifejtett tevékenységgel együtt a kulturális folyamatnak is elengedhetetlen részét képezi.

Végül, mind ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy az anyagi termelésnek a kultúrára gyakorolt meghatározó hatása nemcsak abban fejeződik ki, hogy természet változása az anyagi javak létrehozásának folyamatában az embernek a környező világról alkotott ismeretei szélesítése és elmélyítése alapjául szolgál, amely világ az új termelési tapasztalat kiapadhatatlan forrása. Legalább ily fontos, hogy magát a kulturális folyamatot, méreteit és jellegét, aktív résztvevőinek körét minden történelmi korban végeredményben az uralkodó termelési mód határozza meg, ezen belül azok a viszonyok, amelyek az anyagi javak termelési folyamatában az emberek között létrejönnek.

IV.

A GAZDASÁGPOLITIKA ÉS A KULTURÁLIS POLITIKA KAPCSOLATA

Ezen az alapon igaz az az alapvető marxista-leninista tanítás, hogy aki gazdaságot tervez az kultúrát is tervez, aki gazdasági jellegű feladatot hajt végre, az kulturális tevékenységet is végez. Ez a felfogás jelenik meg a társadalomirányítást szolgáló politikai gyakorlatban, annak minden szférát átfogó egységében.

A főbb meghatározottságok itt a következők:

a./ A gazdasági, társadalompolitikai és kulturális haladás egysége a szocialista társadalmak építésének törvényszerűsége. A szocialista forradalom miközben a néptömegeket a tudatos történelmi tevékenységre - termelőire, közéletire - készíteti, ezzel együtt fordulópontot jelent a kultúra fejlődésében is.

A munka és kultúra, a gazdasági, politikai és kulturális haladás egységének alapját a szocialista termelési viszonyok képezik, de ez a törvényszerűség nem érvényesül automatikusan. A mind teljesebb egység gyakorlati megvalósulásához, a törvényszerűség működéséhez a törvényszerűséget ismerő, annak megfelelő emberi cselekvés szükséges. Ez egyik oldalról a társadalom irányítását jelentő politikai tényezőktől, másik oldalról a tömegek szükségszerűséget felismerő tudatos cselekvésétől függ. A politikai "beavatkozás" nélkülözhetetlen eszköze az egység mind teljesebb megteremtésének.

Ha a termelés bármely folyamatában új érték jön létre az egyben a kulturális haladás tényezője is. És mivel minden termelés a jobbra, szebbre és a többre irányul, így nemcsak a gazdaságpolitika szférája. Ugyanez áll fordítva is, mindenfé-

le kulturális haladás - mivel a kultúra eszköz is - egyben a gazdaságban jelentkező feladatok megoldását is célozza. A termelés és kultúra kapcsolatából adódik elsősorban, hogy a gazdaságpolitika és a kulturális politika között is kölcsönösség, objektív alapon nyugvó kapcsolat van, tervezni csak együttesen lehet.

b./ Mind a gazdaság, mind a kultúra fogalmának összekötése a politika fogalmával éppen arra utal, hogy mindkettő a termelési viszonyokat tükröző általános politika része. Közismert az a mondás, hogy a politika nem más, mint sűrített gazdaság, ami többek között azt is jelenti, hogy minden politika a gazdasághoz való, adott termelési viszony által meghatározott viszonyt jelent. Ezen az alapon a szocialista termelési mód által meghatározott gazdaságban a döntő - meghatározó - tényező a termelési viszony - az ezt kifejező általános politika - ami egyaránt kiinduló alapja a gazdaságpolitikának és a kulturális politikának is.

Ez az oka annak, hogy a szocializmus körülményei között a politika különböző szférái szerves egységet képviselnek, közöttük összhang érvényesül, olyan dialektikus kölcsönviszony működik, amely egyaránt elősegíti mind a gazdasági, mind a társadalompolitikai és velük együtt a kulturális célok megvalósulását.

Vegyünk egy konkrét példát arra vonatkozólag, hogy a politika két konkrét szférája hogyan működik közre a szocializmus egy valamely konkrét célkitűzése megvalósításának érdekében. A szocializmus célja, hogy mindenki képessége szerint dolgozzék és hogy a megtermelt javakból mindenki munkája arányában részesedjék. Ennek megvalósítása érdekében munkálkodik a gazdaság-politika is és a kulturális-politika is. A megközelítés mégis különbözik egymástól.

A gazdaságpolitika alapvetően úgy működik közre a cél megvalósításában, hogy egyrészt tudatos, előrelátó és tervező

munkával úgy változtatja a feltételeket, hogy az mindinkább terepe legyen a képességek maximális kihasználásának, és olyan bérezési és juttatási rendszereket működtet, ami a munka szerinti elosztást biztosítja - elsősorban az anyagi javak összefüggésében. Több munka, kvalifikáltabb munka, alkotói tett, újítás stb. nagyobb anyagi megbecsülés, ami egyben nagyobb lehetőség a társadalmilag megtermelt javakból való részesedésre.

A kulturális politika ugyanennek az érdekében abból indul ki, hogy a kultúra a termelésben nemcsak eredmény, hanem eszköz is, arra törekszik, hogy a dolgozókat felkészítse a holnapra alkotói tetterre, ne függjön a mai helyzettől. A kulturális politika a termeléssel összefüggő feladatok megoldásában - de máshol is - éppen ellenkezőleg nem a munka szerinti elosztás elvét követi, hanem az osztálytársadalmi érdeket követve egyelőre feltételeket igyekszik teremteni minden dolgozó számára. Ezt dotációval, szervezési formákkal, munkakedvezményekkel stb. valósítja meg. A kulturális politika feladata nem a képességek maximális kihasználásának biztosítása, hanem a képességek maximális fejlesztése - mindenkié.

Néhány szemléleti probléma

A termelés és kulturális haladás osztálytársadalmakra jellemző ellentmondásos viszonyának megszüntetése a szocializmus építésének idején csak fokozatosan valósul meg. Ebben a folyamatban a régi és az új együtt van jelen. Ez az oka, hogy a kultúra és a termelés dialektikus kapcsolatára épülő gazdasági és kulturális-politikai gyakorlat között előfordulhatnak nem tökéletes egybeesések, sőt ellentmondások is. A kölcsönösségen felépülő kapcsolatot mindkét oldalról meg lehet sértetni.

a./ A termelési viszonyból fakadó egység realizálása közben jelentkező problémák egy része a munka- és kultúra közötti kapcsolat régi és új szemléletének keveredéséből adódik. A kapitalizmusnak is és a szocializmusnak is alapkérdése a termelés kapcsán, hogy hogyan lehet egy egységből kettőt csinálni. Ennek

a feladatnak a megközelítése a szocialista termelési kultúra kapcsán lényegében abban áll, hogy ez a kultúra a termelők tevékenységének tartalmát és munkafeltételeik összességének színvonalát jelenti. A szocialista termelésben megvalósuló kulturális folyamat olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek minőségileg megkülönböztetik a termelés kapitalizmusbeli tökéletesítésétől. Ezeknek a sajátosságoknak félreértelmezése vagy figyelmen kívül hagyása okozza a legtöbb szemléleti problémát.

A szocialista országokban most például előtérbe került a munka minden formájában a hatékonyság és minőség emelése. Ez minden egyes egyén történelmi alkotóképessége megszervezésének új szakaszát jelenti. Ez egyrészt, minden ember alkotó képességeinek fejlődését igényli, másrészt, minden ember által a társadalmi és következésképpen, saját munkahelyén, saját termelési kollektívájában végzett tevékenysége társadalmi jelentőségének növekvő felismerését kívánja. Ez azt jelenti, el kell érni, hogy minden ember saját tulajdon dolgát sokoldalúan - az egész társadalom szemszögéből közelítse meg, vagyis saját tevékenysége bármely területén az egész társadalom teljhatalmi képviselőjeként jelenjék meg, készen arra, hogy magára vállalja a közös ügyért érzett felelősségből adódó terhet. A tömegek tudatos történelmi tevékenységének megszervezéséhez szükséges két alapfejlődés képezi a kulturális feladatok lényegét, a személyiség sokrétű fejlődése folyamatának lényegét, vagyis az ember formálását.

E feladatnak kell megjelenni a művelődés egész rendszerének irányításában az iskolától, a rádiótól a televízióig. A termelés és a kulturális tevékenység kapcsolata ebben az összefüggésben okoz legtöbb problémát. A szocializmus tudatos és tervszerű fejlődése pl. megköveteli, hogy az anyagi termelés dolgozói műveltségi szintjének átlagos növekedési üteme előzze meg a munka gépesítésének növekedési ütemét. A kapitalizmus feltételei között a képzési rendszer arra irányul, hogy a munkás tudását olyan keretek közé szorítsa, amely a munkahelyével közvetlenül kapcsolatos funkciók teljesítéséhez szükséges. A

vállalkozó nem érdekelt abban, hogy a munkás többet tudjon, mint amennyi részleges végrehajtó funkciójának teljesítéséhez szükséges, és a munkásnak is megszűnik a magasabb tudás megszerzéséhez fűződő érdekeltsége, mivel nincs lehetősége arra, hogy azt alkalmazva, más, több legyen, mint eddig.

A szocializmusban a társadalomnak érdeke, hogy az ismeretek lehetővé tegyék a munkásnak, hogy ne egyes műveletek végzésére korlátozza magát a munkahelyén, hanem részt vegyen a termelés tökéletesítésében és irányításában, alkalmazza képességeit a gazdasági tevékenység más szféráiban is. Ezért van az, hogy a szocializmus körülményei között a képzési rendszernek úgy kell felépülni, hogy azt ne korlátozza a munkamegosztásban elfoglalt helyhez kötődő ismereteknek a minimuma, az, ami a munkás konkrét foglalkozásával és szakképzettségével kapcsolatos. A szocializmus célja az ember, a termelés is érte van.

b./ Egy másik szemléleti probléma a termelés és a szabadidő értelmezésével függ össze. A kultúrának az anyagi termeléssel való kapcsolata a szocializmusban nemcsak a termelési folyamatban valósul meg, hanem a termelőkre munkaidőn kívül való hatás útján is. A kultúra fenti vívmányokhoz csatolása, az alkotó tevékenység, a tudomány és a művészet területén mindinkább a dolgozók szabadidejének tartalmává válik. Ilyenformán a szabadidő magas kultúrája az anyagi termelés fejlődésének tényezőjeként jelenik meg. Ezt a funkciót a munkás személyiségére való hatáson keresztül valósítja meg, fejlesztve annak alkotó képességeit.

c./ A szemléleti problémák harmadik csoportja az, amikor a gazdaságpolitika és kulturális politika kapcsolatának félreértelmezése, a közöttük levő kapcsolatok eltúlzásában vagy abszolút tagadásában jut kifejezésre. Sokszor kiindulva abból a marxi álláspontból, hogy "az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az ember szüleménye, emberi munka által" /M.E. korai művei, Moszkva, 1956. 398. oldal/ a kultúrát kizárólag-

san termelésközpontúvá kívánják tenni. Ezzel kapcsolatban azt kell hangsúlyozni, hogy a termelés az emberi tevékenységek egyike - tevékenység még a közéletiség, a megismerés és a fogyasztás is - és ahogyan a kultúra benne van a termelésben, ugyanúgy része minden más tevékenységnek is.

A másik végletes nézet - követve a kultúra polgári felfogását - abból indul ki, hogy a kultúra csak az, ami nincs kapcsolatba az anyagi termeléssel. /Ez a felfogás a termelést csak az anyagi szféra fogalmaként használja, a szellemi életet egyértelműen az alkotás fogalmával jelöli./ Ezen az alapon a kultúrát csak ott kívánja fejleszteni, ami nem érintkezik közvetlenül az anyagi termeléssel.

Ezek a végletekbe forduló szemléletek akár az egyik, akár a másik oldal eltúlzásával végül is ugyanazt eredményezik, az egységet kifejező törvényszerűség érvényesülését gátolják.

d./ Végül szólni kell egy olyan problémáról is, ami a termelést csak mennyiségként felfogva a kulturális feladatot is ennek megfelelően értelmezi. A szocializmus lényege mint közismert, nem a mennyiséggel, hanem a minőséggel kapcsolatos. A szocializmus lényege a társadalmi viszonyokban rejlik, a megváltozott gazdasági, - termelési, elosztási - politikai és kulturális viszonyokban.

A szocializmusra jellemző, hogy komplex módon közelíti meg a megérett társadalmi feladatok megoldását. Ez többek között a termelés és kultúra szféráiban végzett tevékenységre is vonatkozik. Ez esetben arról van szó, hogy optimálisan kell bekapcsolni a kulturális tényezőket a társadalmi-gazdasági és a morális problémák megoldásába, javítani kell a kulturális munka valamennyi konkrét formájának szocialista jellegét, a tudományosságát és tárgyyszerűségét, maximálisan figyelembe kell venni az emberek valóságos szellemi szükségleteit, műveltségi, kulturális szintjüknek jelenlegi fokát stb. Másoldalról a termelés fejlesztésében a kultúrát a folyamat minden mozzanatával kell szorosabb kapcsolatba hozni.

A szocializmus építése során - a gazdaságtól a politikáig, családtól a nagy társadalmi közösségekig - a kulturális tényezők mind aktívabb, építőbb szerepet játszanak. A szocializmus társadalmi megteremtése a kultúra magas fokán álló tevékenységhez szükséges kedvező feltételeket. Ezekhez a feltételekhez nem csupán az anyagi-műszaki bázis magas foka, a szocialista társadalmi viszonyok érettsége, a társadalom szociális homogenitása, hanem a dolgozók társadalmi-politikai tapasztalatának a növekedése is hozzátartozik, amely az elmúlt években jelentősen gazdagodott, amelynek eredményeképpen széles körben bontakozott ki a szocialista demokrácia, a tömegek mind aktívabban és sokoldalúbban vesznek részt a társadalom, az állam és a dolgozó kollektívák irányításában.

A kultúra és az egész társadalmi haladás problémájának ilyenfajta megközelítése teszi lehetővé a jelentkező feladatoknak - az általános politika, gazdasági és kulturális politika terén jelentkezőknek - az egységes egészként való felfogását és megoldásuk keresését.